

Doctorand Adrian TĂTĂRAN
Coord.: prof. univ. dr. habil. Mihaela Pop
Școala Doctorală de Studii Lingvistice și Literare
Facultatea de Litere, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca

Rezumatul lucrării de doctorat

„Anarhism clasic, cultură politică și literatură”

Cadrul general al cercetării și obiective

Începând cu anii 1990, interesul pentru gândirea și istoria anarhismului a înregistrat o creștere semnificativă, atât în spațiile academice, cât și în cercetările independente.¹ Numărul de studii, diversitatea temelor abordate ca și a metodelor întrebuintate, au marcat emergența „studiilor anarhiste” ca domeniu de cercetare distinct. Dincolo de cercetările istorice propriu-zise (fie că vorbim de istoria ideilor, de istorie socială sau de monografii), o parte a studiilor au încercat să exploreze, pornind de la gândirea libertară, diferite cadre teoretice și aplicații metodologice. Pot fi amintite aici epistemologia anarhistă propusă de Paul Feyerabend, teoria literară anarhistă schițată de Jesse Cohn, cercetările de antropologie ale lui David Graeber, ori studiile de geografie anarhistă revigorate de Simon Springer. Există, de asemenea, numeroase cercetări dedicate modului în care „anarhia” s-a întrepătruns, începând cu sfârșitul veacului al XIX-lea, cu știința, literatura și arta. Nu în ultimul rând, putem menționa aici și cercetările, tot mai numeroase în ultimii ani, care urmăresc, dintr-o perspectivă transnațională ori transregională, dezvoltarea globală a mișcărilor anarhiste. Un exemplu ilustrativ în acest sens e lucrarea lui Benedict Anderson care analizează convergența dintre anarhism și mișcările anti-coloniale de la finalul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX; lucrarea lui Sho Konishi care documentează răspândirea ideilor anarhiste în Japonia, în aceeași perioadă, prin traduceri, literatură și popularizarea științei; ori încercările ceva recente ale lui Ondřej

¹ Studiile anarhiste nu desemnează un domeniu academic strict delimitat, ci mai degrabă un ansamblu de abordări (literare, istorice, filosofice, epistemologice) incluzând atât cercetarea academică, cât și pe cea non-academică. Dintre instituțiile neoficiale de cercetare putem aminti aici The Institute for Anarchist Studies (IAS), înființat în 1996 ca organizație independentă, care își propune să „sprijine autori și traducători radicali din întreaga lume” și care publică revista *Perspectives on Anarchist Theory*; sau Institut für Syndikalismusforschung din Bremen, care promovează cercetarea independentă sub deviza „Cercetare liberă pentru o societate liberă”. Există, totodată, și inițiative care funcționează în cadrul instituțional academic, precum Anarchism Research Group din cadrul Loughborough University, grup care editează și revista *Anarchist Studies*.

Slačálek de a crea un cadru transregional de cercetare a istoriei anarhismului în Centrul și Estul Europei.

Cu toate acestea, în afara unor inițiative sporadice, interesul pentru studiile anarhiste a rămas, în general, unul scăzut în România. În ultimii ani, cercetările dedicate istoriei anarhiste locale au luat un oarecare avânt, deși domeniul se află încă la început. Un exemplu notabil în această direcție este studiul lui Călin Cotoi dedicat „inventării socialului” în România în veacul al XIX-lea, care reconstituie, printre altele, și traiectoriile a trei anarhiști – Zamfir Arbure, Nicolae Russel și Nicolae Codreanu –, amintind totodată de contribuția acestora la diferitele proiecte de modernizare socială din epocă.

Înscriindu-se în aceeași direcție a studiilor anarhiste, lucrarea de față are o miză dublă. Pe de o parte, demersul vizează schițarea, din perspectiva culturii politice (și în detrimentul unei abordări mărginite la istoria ideilor), a unui portret comprehensiv al „anarhismului clasic”, a cărui epocă se confundă, de fapt, cu ceea ce Eric Hobsbawm a numit „lungul veac XIX”. Pe de altă parte, așezarea unor puncte de reper în ceea ce privește pătrunderea anarhismului în România, în perioada sa de maximă răspândire și dezvoltare. Intervalul avut în vedere în acest din urmă caz este cuprins între anii 1870, când anarhismul a devenit o mișcare cu ramificații globale, și finalul Primului Război Mondial. De altfel, cercetarea pe care o propun nu se încadrează în sfera studiilor anarhiste numai prin tematică, ci mai ales prin abordările propuse, pe care le voi încerca să le sumarizez în cele ce urmează, oferind în același timp și o imagine de ansamblu a structurii expunerii.

Metodologie

Ca preambul încercării de a surprinde, în mare, contururile mișcării anarhiste autohtone, am ales să prezint contextul mai larg al emergenței ideilor anti-autoritare în secolul al XIX-lea, trăsăturile anarhismului clasic ca gândire politică, filozofie și ansamblu de practici specifice, dar și câteva caracteristici ale răspândirii sale ca fenomen global către finalul veacului al XIX-lea. Astfel, într-o primă fază voi încerca să parcurg, folosind lentila istoriei ideilor, principalele aspecte ale emergenței gândirii libertare în secolul al XIX-lea. Ca repere ale expunerii am ales trei figuri consacrate ale tradiției anti-autoritare clasice: Pierre-Joseph Proudhon, Mihail Bakunin și Piotr Kropotkin. La acest prim nivel, abordarea propusă este una mai degrabă descriptivă, încercând să urmărescă îndeaproape principalele teme ale gândirii anarhiste clasice, dar și să puncteze câteva evenimente relevante pentru evoluția istorică a mișcării. Alegerea celor trei gânditori nu a ținut doar de statutul lor de figuri

„canonice” ale tradiției libertare, ci și de rolul important pe care aceștia l-au jucat în coagularea primelor inițiative anarhiste în România.

Nu m-am limitat, cu toate acestea, la cartografierea principalelor voci, scrieri ori evenimente care au marcat evoluția anarhismului clasic. Am preferat o abordare mai cuprinzătoare, care să evidențieze modul în care anarhiștii au reușit să articuleze o cultură politică distinctă, ca parte integrantă și expresie concretă a acțiunii lor politice. Premisa pe care o împărtășesc este aceea că anarhismul a luat forma unei „culturi a non-dominației” (Ruth Kinna), sau a unei „culturi a rezistenței” (Jesse Cohn), acesta fiind și principiul inteligibilității sale, dincolo de varietatea pozițiilor ideologice pe care le-a exprimat, traversat sau locuit de-a lungul timpului. Prin urmare, în partea dedicată analizei anarhismului clasic încerc să fac și un survol al culturii politice a anarhismului *fin-de-siècle* și să surprind câteva dintre aspectele sale cele mai importante: de la importanța presei anarhiste la rolul literaturii și științei în diseminarea ideilor libertare; și de la cultura tiparului la importanța migrației, traducerilor și a relațiilor personale în formarea, menținerea și dezvoltarea unei sfere (contra)discursive anarhiste. Noțiunile conturate în acest capitol constituie baza cadrului metodologic și teoretic prin care interpretez istoria anarhismului în România din a doua parte.

Studiul anarhismului românesc pe care îl propun se înscrie, așadar, în istoriografia dedicată culturii politice anarhiste și se articulează în jurul a trei premise de lucru. În primul rând aceea că dezvoltarea anarhismului în România a luat forma unei largi mișcări culturale. În al doilea rând, emergența și răspândirea ideilor libertare în România n-ar trebui înțeleasă exclusiv într-un context național. Anarhismul „românesc”, atât cât a fost, s-a manifestat ca un fenomen transnațional, atât prin sursele, legăturile și influențele sale, cât și prin direcțiile sale de dezvoltare. În al treilea rând, aspectul luat de mișcarea anarhistă a fost cel al unei vaste rețele, ale cărei noduri erau reprezentate de grupurile organizate, de regulă, în jurul unor publicații și activităților de instruire și (auto)educare. Tocmai de aceea, analiza mea se concentrează în jurul unor astfel de puncte focale.

Pornind de la aceste trei premise de lucru, în a doua parte a expunerii încerc să cartografiez pătrunderea și răspândirea anarhismului în România. Abordarea va fi una culturală, transnațională și biografică, integrând elemente de istorie socială și culturală, analiza rețelelor transnaționale, dar și istorii personale. Modelul avut în vedere este cel ilustrat deja în studiile lui Benedict Anderson, Davide Turcato, Călin Cotoi sau Constance Bantman. Intenția mea nu este să fac o istorie exhaustivă a perioadei clasice a anarhismului în România, ci mai degrabă să așez câteva puncte de reper în acest teritoriu de cercetare, dar mai ales să testez câteva ipoteze și un cadru metodologic adecvat pentru o analiză ulterioară mai

cuprinzătoare. Abordarea metodologică pe care o propun este, aşadar, una mai degrabă compozită, corespunzând aspectului multiform al anarhismului clasic, dar şi structurii bipartite a lucrării. Perspectiva adoptată îmbină aşadar istoria ideilor cu analiza culturală şi cercetările biografice cu studiile transnaţionale ale anarhismului.

Structura lucrării

Lucrarea are două părţi. În primul capitol al primei părţi trec în revistă principalele abordări ale istoriei anarhismului, de la perspectivele canonice şi istoria socială, până la abordările transnaţionale, culturale sau biografice. Totodată, propun şi câteva clarificări terminologice, necesare oricărei lucrări dedicate anarhismului, fie ea istorică, literară sau de teorie politică, dar şi o periodizare tripartită a anarhismului clasic, care încadrează şi perioada avută în vedere în cazul dezvoltării anarhismului în România. Această împărţire dă şi structura de desfăşurare a expunerii, pornind de la cele trei stadii diferite ale dezvoltării anarhismului: naşterea „anarhiei” ca noţiune de filozofie şi teorie politică, apariţia anarhismului ca mişcare efectivă şi, într-un final, emergenţa culturii politice a anarhismului, perioadă care coincide şi cu răspândirea sa la nivel global. Fiecărei perioade îi corespunde, prin urmare, câte un capitol care conţine atât prezentarea evoluţiei ideilor libertare, prin concentrarea asupra unor figuri şi texte emblematice, cât şi amintirea câtorva evenimente care au jalonat istoria anarhismului clasic.

Astfel, în al doilea capitol, pornind de la un travaliu de arheologie semantică, încerc să scot la iveală diferitele straturi de sens ale noţiunii de „anarhie”, accentul căzând pe aspectele teoretice şi filozofice care i-au fasonat înţelegerea, atât în cadrul tradiţiei libertare, cât şi în accepţiunea „clasică” a teoriei politice. Acest pas preliminar este important din mai multe puncte de vedere. În primul rând pentru a da claritate expunerii, disipând ambiguităţile. În acelaşi timp, ca noţiune-pivot, „anarhia” poate fi considerată un nod semantic şi conceptual care defineşte, dincolo de multitudinea declinărilor sale istorice şi doctrinare, contururile gândirii libertare în general. Figura reprezentativă pentru această perioadă (şi cel asupra căruia mă voi opri cu precădere) este Pierre-Joseph Proudhon. Filozoful francez şi-a asumat primul, în 1840, denumirea de „anarhist” pentru a-şi defini poziţionarea politică, încercând mai apoi să dezvolte premisele concepţiei pozitive a „anarhiei”.

Cel de-al treilea capitol priveşte intrarea „Ideii anarhiste” în etapa ei de organizare practică propriu-zisă, eveniment marcat de înfiinţarea Primei Internaţionale, la care au participat şi muncitorii mutualişti „proudhonieni”. La capetele acestui interval se găseşte, pe de o parte, constituirea primei internaţionale anti-autoritare, în 1872, în jurul federaţiei

muncitorilor ceasornicari din munții Jura; iar, pe de altă parte, adoptarea, în 1880, la congresul Federației Jura de la Chaux-de-Fonds, a comunismului libertar ca țel al acțiunii politice anarhiste. O putem considera o perioadă intermediară, în care elaborarea bazelor teoretice ale anarhismului continuă în paralel cu dezvoltarea sa organizatorică. Mă voi opri de această dată asupra lui Mihail Bakunin și Piotr Kropotkin, figuri emblematice care au contribuit în mod decisiv la evoluția anarhismului ca mișcare de idei și ca practică politică.

Cel de-al patrulea capitol este dedicat anarhismului *fin-de-siècle* și conturării dimensiunii (contra)culturale a anarhismului clasic. Aceasta nu privește doar punctele de convergență dintre anarhism și știința, literatura ori arta vremii, ci și modurile în care discursurile anarhiste erau produse, receptate și răspândite prin intermediul presei libertare, dar și al traducerilor și relațiilor personale dintre militanți, dând astfel naștere unor rețele politice transnaționale și unei sfere (contra)discursive anarhiste.

A doua parte a lucrării privește în mod specific istoria pătrunderii ideilor anarhiste în România, în secolul al XIX-lea, începând cu anii 1870 și până în preajma Primului Război Mondial. Această expunere poate funcționa și ca studiu de caz ilustrativ pentru noțiunea de cultură politică și pentru abordarea transnațională de la care pornesc.

Prima secțiune se concentrează asupra textelor dedicate istoriei anarhismului în România, încercând să arate că, în ciuda relativei sale invizibilități istorice, au existat totuși de-a lungul timpului destule demersuri de recuperare a principalelor sale voci și expresii. Cea de-a doua secțiune este dedicată primei perioade în care ideile și practicile anti-autoritare au început să se răspândească în România, încercând să surprindă trăsăturile acestei pătrunderi, dar și sursele sale principale. Nu este o prezentare exhaustivă, cât mai degrabă o parcurgere (inevitabil sumară) a figurilor, evenimentelor și publicațiilor care au definit începuturile anarhismului în România, a cărui caracter cultural încerc să-l demonstrez. Ultima secțiune îl are ca figură „tutelară” pe Panait Mușoiu, cu a cărui activitate se confundă, de fapt, perioada de maturitate a anarhismului în România, cuprinsă aproximativ între anii 1890 și Primul Război Mondial. Perspectiva pe care o propun în această parte se inspiră, așa cum am amintit deja, din analizele lui Davide Turcato și Constance Bantman, care îmbină abordarea biografică și studiile dedicate politicilor culturale ale anarhismului *fin-de-siècle*, cu analiza dezvoltării rețelelor transnaționale. Este analizată rețeaua națională și transnațională din jurul *Revistei Ideei* a lui Panait Mușoiu, întinderea acesteia și legăturile care au existat nu numai între *Revista Ideei* și alte publicații anarhiste importante ale perioadei, ci și între grupurile din jurul revistei și lumea literară sau artistică.

Rezultate ale cercetării

O primă direcție a cercetării vizează rolul literaturii (sau, mai larg, al „literelor”) în articularea unei sfere culturale anarhiste distincte începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea. Un aspect asupra căruia m-am oprit în mod deosebit a fost legătura dintre literatură și anarhism în acea perioadă, atât prin examinarea modului în care figura anarhistului a fost reprezentată în câmpul literar (de la literatura populară la cea consacrată), cât și prin evidențierea practicilor literare ale anarhiștilor și a concepțiilor dezvoltate de aceștia cu privire la rolul literaturii ca „artă socială”. Totodată, am dorit să evidențiez punctele de convergență, dar și faliile, dintre anarhism și principalele curente literare și artistice ale epocii, de la realism și naturalism la simbolism. Am încercat, așadar, să arăt nu numai cum a reușit „anarhia” să seducă literatura, ci și cum literatura, la rândul ei, a modelat și contaminat gândirea anarhistă la finalul secolului al XIX-lea.

În acest context, una dintre contribuțiile principale ale lucrării constă în deschiderea unor noi direcții de cercetare privind istoria literară autohtonă, atât prin evidențierea rolului jucat de ideile anarhiste în geneza unor publicații influente în epocă (precum *Contemporanul*), cât și prin scoaterea la iveală a legăturilor care au existat între mediile anarhiste autohtone, literații anarhiști din Franța și, de pildă, Alexandru Macedonski și *Literatorul*. O pistă promițătoare de aprofundare a cercetării o reprezintă tocmai colaborarea lui Alexandru Macedonski, sub pseudonim, la revistele lui Panait Mușoiu din postura de literat anarhist ca atare. O altă contribuție privește rețeaua transnațională care s-a constituit în jurul *Revistei Ideei*, cu accent pe inițiativele anarhiștilor evrei care au emigrat din România la începutul secolului al XX-lea, precum Joseph Ishill, Moriss Maier, Benzion Liber sau grupul din jurul publicației „intime” *La Coș/The Wastebasket*. Multe din figurile acestei diaspore anarhiste și contribuțiile lor în diferite domenii (de la tipografie, al publicistică sau medicină) au rămas puțin cunoscute în România.

Dincolo de toate aceste posibile piste de cercetare ulterioară, una din concluziile lucrării este că redescoperirea tradiției uitate a anarhismului clasic românesc nu se poate măsura la un travaliu de documentare (fără îndoială indispensabil), ci presupune, într-o măsură egală, identificarea lentilelor potrivite de lectură, a acelor cadre premii aducerea laolaltă a tuturor acestor fire într-o narațiune coerentă. Nu e vorba doar despre recontextualizarea literară sau culturală a anarhismului autohton, ci și de redescoperirea (și implicit revizitarea), prin prisma istoriei sale „minore”, a unor geografii intelectuale, culturale sau literare considerate până acum bine cunoscute.